

GUSLE, GUSLARJI IN NJIHOVA DRUŠTVA PRI SRBSKIH IZSELJENCIH V ZDA

Dušan Drljača, Jadranka Đorđević

COBISS 1.01

UVOD

Gusle so zelo star ljudski kordofni inštrument z eno ali dvema strunama. Na našem prostoru so navzoče več kot deset stoletij. O guslah je med drugimi pisal tudi poljski etnolog K. Moszynski. Predpostavil je, da bi bil ta glasbeni inštrument lahko sestavni del slovanske ali balkanske kulturne dediščine z vzhodnoazijskimi analogijami (Goldi – Nanajci). Gusle so pravzaprav godalni inštrument, karakterističen za evrazijski prostor. Zlasti so razprostranjene na dinarskem območju Balkana. Novejše raziskave kažejo, da so se na Balkanu pojavile v VIII. in IX. stoletju. Gusle so bile zastopane zlasti na območjih, kjer je prevladovala izvorna tradicionalna kultura Srbov, Hrvatov, Bolgarov in Albancev. Srbski guslarji so prvič omenjeni v nekem zgodovinskem viru iz 15. stoletja (glej Matić, 1924, 642).

K razlagi provenience gusel je pomembno prispeval Milovan Gavazzi. Leta 1938 je namreč obvestil svojega kolega iz Poljske, da obstajajo novi argumenti, ki potrjujejo dotedanje teorije o razprostranjenosti gusel na arabskem območju (Palestina, Transjordanija, Galileja...). Ob tem je dodal, da se tudi na tem prostoru ob guslanju »recitirajo«
epske pesmi v desetercu.

Strokovnjaki (etnomuzikologi, etnologi in folkloristi), ki so se ukvarjali z raziskovanjem tega inštrumenta konec XIX. in v XX. stoletja, kot recimo, M. Gavazzi, K. Moszynski, P. Rovinski, M. Murko, F. S. Kuhač, A. Gojković, D. Antonijević, V. Žganec, govorijo o treh tipih gusel (srbskem, bosanskem in črnogorskem/dalmatinskem) ter navajajo, da so bili redki srbski domovi, kjer jih ni bilo moč videti in slišati. Guslati so znali mnogi, ne glede na to, kateremu družbenemu sloju so pripadali, katerega spola so bili, ali koliko so bili stari.

Vsekakor je pomembno poudariti, da je bilo v deželah, kjer tvorijo večino prebivalstva Srbi (republika Srbija, republika srpska, Črna gora), konec prejšnjega stoletja 57 guslarskih društev s skupaj 3.500 člani. Organizacija guslarskih večerov in festivalov je njihova glavna dejavnost. Ob tem se ukvarjajo tudi z izdajanjem časopisa »Gusle«, knjig, avdio materiala in podobnim.

OPIS INŠTRUMENTA

Gusle so inštrument za spremljavo. Tvorita ga dva osnovna dela: gusle in godalo. Telo gusel (izvirno: varjača, prevod: kuhlalnica, lesena žlica) je v glavnem izdelano iz vdolbenega javorovega lesa, je ovalne ali hruškaste oblike. Zgornji del prekriva zategnjena membrana živalske kože s petimi ali šestimi odprtinami. Na spodnji strani ogrodja so še štiri odprtine. Podaljšek telesa je držalo (izvirno: držak), ki ima na koncu glavo. Gusle, ki so glede na čas njihove izdelave starejše, imajo eno žico napravljeno iz konjske strune, ki je povlečena čez konjička do klina, ki služi za zategovanje strune (glej fotografiji). Gusle z dvema strunama so se pojavljale na obrobju območij, kjer je bil ta inštrument sicer razprostranjen. To so zahodni kraji Hrvaške in Bosne ter kraji na vzhodni meji Srbije.

Gusle so na robovih okrašene z izrezljanimi ali izrezbarjenimi antropomorfnimi in zoomorfnimi podobami. To so predvsem rezbarije različnih oseb, predvsem narodnih junakov. Od živalskega sveta pa so največkrat zastopani: kača, konj, oven, orel in so pravzaprav simboličnega značaja.

K. Moszynski navaja, da je podobna ornamentika zastopana tudi na pastirskih palicah iz Slovaške in reliefih iz Ukrajine.

Guslar iz Loznice, Srbija, oblečen v črnogorsko nošo, 1997 (foto: J. Đorđević)

UPORABA GUSEL: DOMA IN PO SVETU (ZDRUŽENE DRŽAVE AMERIKE)

Gusle so v ZDA prinesli srbski (črnogorski, verjetno pa tudi hrvaški) izseljenci konec 19. stoletja. Nekateri med njimi so jih vzeli s seboj, ko so prvič zapustili domovino ali v času prve svetovne vojne, ko so bili na kratkotrajnem obisku v domovini. Naslednje generacije izseljencev so nabavljale gusle iz domovine na različne načine. Petje epskih pesmi ob guslanju v redkih trenutkih oddiha je za izseljence, predvsem moškega spola (npr. osamljene Črnogorce) pomenilo »lek za dušo« (zdravilo za dušo, prevod J. Đ.).

Ta glasbeni inštrument mehkega zvoka se je uporabljal predvsem na nastopih folklornih ansamblov s ciljem ohraniti tradicije rodnega kraja. Neprecenljiva je njihova vloga v prenašanju velikih zgodovinskih mitov iz generacije v generacijo. Na ta način se je med drugim podpirala vera ljudi v zmago. Konec prejšnjega stoletja je vnovič postala aktualna njihova nekdanja vloga – kot inštrument etnonacionalne mobilizacije.

O vlogi gusel v življenju srbskega in črnogorskega naroda pričajo tudi besede nekega visokega dostojanstvenika srbske pravoslavne cerkve: »Manastiri i krivo godalo to je srpsku veru očuvalo« (Samostani in krivo godalo, to je ohranilo srbsko vero; prevod J. Đ.). Gusle se glede na svoj pomen, ki ga imajo v življenju ne samo izseljencev, temveč tudi drugih Črnogorcev in Srbov, lahko uvrstijo v kategorijo svetih predmetov. Črnogorci jih obravnavajo kot lasten ljudski inštrument. O tem med drugim priča podatek, da so pri selitvi najprej poskrbeli zanje, šele zatem za vse druge stvari. Gusle so si najpogosteje darovali, zelo poredkoma pa prodajali. Guslar se namreč samo v izjemnih primerih ločuje od njih. Gusle so nekaterim velikanom celo postavljali na grob ali spomenik namesto venca. Kot ilustracijo lahko navedemo primer znanega srbskega raziskovalca Mihajla Pupina, ki je pri hrvaškem kiparju naročil bronasti relief guslarja Filipa Višnjica.

Medtem ko so bile pri izseljencih iz Črne gore zastopane gusle, je bila pri srbskih (in hrvaških) izseljencih v ZDA, ki so emigrirali iz Panonije, Like in Bosne, zastopana tamburica in drugačen način petja.

Epske pesmi pojejo na balkanskem območju predvsem ob guslanju. Pri Srbih in Črnogorcih je to recitativ, tako da ob spremljavi gusel poje, igra in udarja samo en guslar.

Vsak guslar ima svojo izbiro pesmi in vsak posebej namešča višino svojih gusel, da stojijo oziroma da jih drži tako kot mu ustreza. Za petje ob spremljavi gusel je karakteristično, da se predzadnji zlog naglasi, zadnji pa zapoje za ton nižje. Guslar pred zadnjim verzom naredi odmor, ker tako opozori poslušalce na konec pesmi. Nekateri menijo, da so guslarske pesmi monotone, medtem ko je vedno drugačna izvedba pozitivna lastnost. Guslarji pesmi uspešno spreminjajo, in sicer tako, da jih podaljšujejo ali krajšajo, improvizirajo in podobno.¹

¹ Kot ilustracijo lahko navedemo pesem »Smrt u Dalasu«, ki jo je speval guslar Jozo Karamatić

Etnomuzikologi ločijo dva stila guslanja (izvirno: guđenja): enostavnejši, ki je tudi starejši, in tako imenovano »novo intonacijo«. Primer novejšega stila je mlajše »moravsko« epsko petje. V ta stil se uvršča tudi igranje ljudskih plesov tako imenovanega kola. Igranje kola ne spremlja petje. Petje in igranje sta lahko enoglasna, poznamo pa tudi dvoglasne guslarske pesmi.

Avtor enciklopedičnega teksta o guslarjih S. Matić navaja kot posebno zanimivost, da v slovarju Vuka St. Karadžića ni termina guslar, temveč sta kot sestavljalca in prenašalca ljudskih epskih pesmi navedena samo izraza hajduk in slepec. Nekateri guslarji so bili namreč slepi (omenjeni Filip Višnjjić, Slepi Đura Milutinović Crnogorac, kar je razvidno že iz njegovega imena). Na slepoto se je gledalo kot na eno od lastnosti guslarjev. Verjetno so zato izraz slepec začeli uporabljati za guslarja. Zanimivo je, da je do 1780. leta v Irigu, majhnem mestu v podnožju Fruške gore v Sremu, delovala »akademija za slepe« (glej Matić, 1924, 643). V njej se je mladina učila peti in guslati epske, satirične in verske pesmi. Guslarji so bili moškega spola, kar je mogoče razbrati iz imen v tekstu za enciklopedijo S. Matića. Vendar se na koncu tega seznama nahajata tudi imeni dveh žensk iz Srbije. Obe sta bili slepi – Živana in Stepanija, kar je vsekakor posebnost. Avtor omenjenega teksta pa je pri navajanju imen najbolj znanih guslarjev (Višnjjić, Tešan Podrugović, Starac Milija...) pozabil navesti enega od najbolj znanih in slavni črnogorskih guslarjev z začetka XX. stoletja Petra Perunovića Peruna.

Srbska vlada je v času prve svetovne vojne poslala v ZDA politika Stojana Pribićevića kot agitatorja. Njegova osnovna dejavnost naj bi bila zbiranje pomoči za Srbijo. Po vsem sodeč pa so imele gusle in potujoči guslarji večjo in pomembnejšo vlogo. Tako je bil v vlogi misijonarja tudi popularni guslar Petar Perunović Perun.² Osnovni namen njegovega guslanja je bil pridobiti čim več emigrantov za obrambo domovine in tako za izpolnitev domovinske dolžnosti. Perunović je nekajkrat obiskal ZDA in guslal v srbskih emigrantskih kolonijah ter tako doživel, da se je v Srbijo in Črno goro odpravilo 17.000 prostovoljcev. Zanimivo je, da se njegovega guslanja v Indianapolisu 1917. leta spomni eden od takratnih emigrantov Jovan Popović-Kalinčić. Vrnil se je v rojstni kraj – Sredačka župa na Kosmetu – o guslarju pa je govoril konec devetdesetih let XX. stoletja.³

Perunović ni guslal le zaradi mobilizacije enega naroda (Srbov) in njegovo gu-

neposredno po umoru tedanjega predsednika ZDA J. Kennedyja. Podoben je primer guslarja Radomana Zarubice (po poreku iz Črne gore, Durmitor), ki je speval več pesmi (npr. »Put Druga Tita u Indiju«, »Smrt Borisa Kidriča« ipd.), v katerih je obravnaval politično situacijo v domovini v sodobnem času, ali pa je kazal na globalne pojave in dogajanja v svetu nasploh. Navedene guslarske pesmi so posnete na kasetah (pri Jugotonu) in kasneje distribuirane našim izseljencem v ZDA, in to predvsem v mesta, kjer živijo sorodniki in prijatelji oziroma »zemljaci« teh guslarjev. Podatek nam je ustno posredovala kolegica mag. M. Malešević (zaposlena v Etnografskem inštitutu SANU, Beograd).

² Za podrobnejše informacije o njegovem življenju in delu glej: Mirko Dobričanin, Slavni guslar Perun, Beograd 1991.

³ Podatek nam je ustno posredovala kolegica dr. M. Radovanović.

slanje ni imelo značaja enostranske nacionalne mobilizacije. Z guslanjem je širil idejo pomiritve in združevanja ter svobode za vse. Tako je med drugim guslal emigrantom iz Hrvaške in Slovenije (Minnesota). Guslar Perunović je obiskoval tudi rudarje v rudnikih. Na svoji misijonarski poti je prispel do mesta v Kaliforniji, kjer je posnel prvo guslarsko gramofonsko ploščo v ZDA »Srbske gusle na gramofonu«.

V času med prvo in drugo svetovno vojno so nekateri ugledni guslarji začeli učiteljevati v župnijskih šolah v različnih krajih ZDA. Službo učitelja guslanja, ki je sicer veljala za privilegij, ker so v teh šolah lahko učili le izbrani, je med prvimi dobil guslar Petar Perunović. Učil je v novi srbski šoli v Saint Paulu (Minnesota). Šola je imela takrat 50 dijakov srbske narodnosti. Slavni guslar je bival v Ameriki osem let in je opazno vplival na ohranjanje guslanja v srbsko-ameriškem okolju v času med obe-
ma vojnama.

Guslarska društva, predvsem tista, katerih člani so Črnogorci, so bila v tem času še vedno organizirana po vzoru črnogorskih bratstev (kot primer lahko navedemo guslarski društvi Sveti Vasilije Ostroški in Pivski samostan iz Minnesote). Guslarji so kot prvi obvezno nastopali na večjih srbskih proslavah in veselicah. V južnem delu Chicaga pa je bil maja 1940 organiziran tudi »guslarski slet« (guslarski shod, prevod J. Đ.). Ob tej priložnosti so se zbrali vsi srbski guslarji, ki so živeli v ZDA.

Gusle pri srbskih izseljencih niso zgubile pomena niti po drugi svetovni vojni. Pomembno je poudariti, da so gusle kot glasbeni inštrument etnični simbol, vendar predvsem za starejše generacije izseljencev (v glavnem so to emigranti, ki so se doselili v ZDA z dinarskih področij v času do druge svetovne vojne). Gusle so sčasoma zgubile značaj glasbenega inštrumenta, vlogo etničnega simbola v glasbi so prevzeli drugi glasbeni inštrumenti (najprej tamburica in kasneje harmonika). V tem času (v 60. letih XX. stoletja in naprej) je začela iz domovine prihajati nova glasbena tradicija, t.i. novokomponirana glasba. Sprememba so tudi recitacije o guslah v angleščini na šolskih proslavah in ob praznovanju družinskega praznika – slave. Gusle so prisotne tudi v življenju kasnejših generacij izseljencev (pripadnikov druge in tretje generacije v ZDA in tudi tisti, ki so se doselili v 70. in 80. letih XX. stoletja) in jim v glavnem predstavljajo dekorativni element njihove kulture. Čeprav druga in tretja generacija izseljencev ne znata več guslati in se zabavata ob zvokih harmonike ali tamburice, ne pa ob guslanju, poznajo ta glasbeni inštrument in ga celo uporabljajo kot dekoracijo interierja⁴. Gusle so na vidnem mestu v stanovanju, najpogosteje v jedilnici ali dnevni sobi. Tako postajajo simbol etnične identitete družine oziroma doma. Ker se nahajajo v mnogih srbskih domovih, lahko rečemo da jasno kažejo na etnično pripadnost družine. To je njihov glavni namen in pomeni, da so gusle tudi ob koncu devetdesetih let XX. stoletja ohranile funkcijo etničnega simbola, vendar le kot okrasni predmet, ne pa tudi kot glasbeni inštrument. Izseljence, ki uporabljajo gusle kot okrasni predmet,

⁴ Zanimivo je navesti primer izseljenke, stare 60 let, ki živi in dela v New Yorku, po poreklu pa je iz Črne gore. V 90. letih je prosila svojo znanko, ki živi v Črni gori, naj ji pošlje »ene stare gusle«. Čeprav ne zna guslati, jih želi imeti za spomin na svoje prednike (po ustnem pričevanju kolege dr. D. Radojičić, strokovne sodelavke Etnografskega inštituta SANU).

lahko razvrstimo v dve skupini. Nekaterim, predvsem mlajšim, predstavljajo le okras na zidu, nekateri pa jih uporabljajo predvsem z namenom, da pokažejo na pripadnost določenemu etnosu. Kot simbol etnične pripadnosti jih danes ohranjajo v glavnem izseljenci iz Črne gore in Like, oziroma ljudje, ki so se priselili s tistih področij, kjer se je ta glasbeni inštrument ohranil najdlje. Mlajšim generacijam izseljencev pomeni glasbeni inštrument arhaičen kulturni element ki predstavlja preteklost in zaostalost. Povedano na kratko, kakor so gusle zgubile svoj pomen v matični domovini, tako so tudi v izseljenstvu postopoma izgubile svoj pravi in prvotni namen. Značaj etničnega simbola v glasbi sta dobili tamburica in harmonika.

Gusle se nahajajo celo v nekaterih poslovnih prostorih, kjer ne pričajo samo o etnični pripadnosti lastnika, temveč so v funkciji dveh pomembnih lastnosti dobrega poslovanja – trajnosti in zaupanja. S takšno prezentacijo so v bistvu dobile nov pomen in značaj.

ZAKLJUČEK

Na začetku je poudarjeno, da sedanji teoriji o azijskem izvoru gusel ne nasprotujejo. Lahko pa rečemo, da obstojajo nekatere podobnosti med guslami in dolgo vratim godalnim inštrumentom rebabom, ki je zastopan pri muslimanih, naseljenih na območju od Balija do Severne Afrike. Rebab namreč uporabljajo tako kot gusle kot spremljavo petju epskih pesmi.

Gusle pravzaprav predstavljajo starejšo obliko ljudskih violin. Uvrščene so v tip orientalskih muslimanskih violin (glej Gojković, 1994, 182). Povezane so z epskim načinom izražanja, ki v krščanski (srbski, hrvaški) tradicionalni kulturi zavzema zelo pomembno mesto. Zato je paradokсно, da so nekoč bile prav gusle aktiven dejavnik v funkciji etnomobilizacije proti turški (islamski) okupaciji južnoslovenskega ozemlja. Ob tem je treba poudariti, da so se bosanski muslimani šele po zadnji vojni odrekli guslam in negirajo kakršno koli zvezo z njimi.

LITERATURA

- Antonijević, Dragoslav, Milena Guslarka, Posebna izdanja SANU, knj. CCCXLII, Etnografski institut, knj. 12, Beograd 1960.
- Čukalović, Todor S., Život je sećanje, Kazivanje starih ljudi iz Sredačke Župe i Prizrena, Sredska-Prizren-Niš 1991.
- Dobričanin, Mirko, Slavni guslar Perun, Beograd 1991.
- Ethnic, Recordings in America – A Ellected heritage, Washington 1982, 75.
- Gojković, Andrijana, Muzički instrumenti, hitovi i legende, Simbolika i funkcija, Beograd 1994.

- Gavazzi, Milovan, *Dopisi K. Moszynskom u delu: Kultura Luddna Slowian, t. II, cz. 2, Kultura Duchowa, Warszawa 1968.*
- Jovanović, Milan, *Irig – Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, knj. V, Zagreb 1924.*
- Manojlović, Kosta, *Gusle – Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, knj. I, Zagreb 1924.*
- Matić, Svetožar, *Guslari – Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, knj. I, Zagreb 1924.*
- Moszynski, Kazimierz, *Kultura Ludowa Slowian, t. II, cz. 2, Kultura Duchowa, Warszawa 1968.*
- Nikolić, Desanka, *Preobražaji – Etnološki pogled, Bačko Dobro Polje, Gorštaci u Ravnici, Posebna izdanja Etnografskog Instituta SANU, knj. 18, Beograd 1979, 233-275.*
- Nineteenth Annual »Night in Belgrade«, Saint Stephen Nemanja orthodox church, Bisbee, Arizona, Sunday, August 31, 1980.
- Ostrowski, Tomasz, *Konflikt serbsko-chorwaski a formy manifestowania tozsamosci narodowej, Sprawy narodowosciowe, Seria nowa, z. 16-17, Poznan 2000.*
- Roca, Stevan, *Gusle kao poklon, Rad IX. Kongresa saveza folklorista Jugoslavije u Mostaru i Trebinju 1962, Sarajevo 1963, 571-575.*
- Žganec, Vinko, *Gusle, Enciklopedija Jugoslavije 3, Zagreb MCMLVIII, 642-643.*

SUMMARY

GUSLE, GUSLE-PLAYERS AND THEIR SOCIETIES AMONG THE SERBIAN IMMIGRANTS IN UNITED STATES

Dušan Drljača, Jadranka Đorđević

Gusle is the music instrument which can be found in several regions of Eurasia, but is especially characteristic of Dinaric region in Balkans. At the end of last century, it could have been found in America too, as Serbian migrants and temporary workers in USA used to carry gusle with them during they were away from their native land. Interpreting epic songs while playing gusle in rare and short periods of time when workers could rest and join together, has been the expression of nostalgic feelings, and also the way of maintaining of traditions of the native country.

Societies of gusle-players, especially of those originated from Montenegro, at the beginning have been organized on the basis of kin relations. During the First World War, gusle-players from Serbia travelled across USA, visiting Serbian colonies, and calling volunteers to join the army in native country. In the period between

world wars, some distinguished gusle-players have been working as teachers in parochial schools.

After World War II, Serbian immigrants in USA are represents of various music traditions; among these traditions, gusle-playing is still of certain importance.